

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

Ioan-Aurel Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneză statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996.

Născută, probabil, din efortul de alcătuire a cursului de istorie a Transilvaniei medievale, cartea profesorului Ioan-Aurel Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneză statului medieval în Transilvania*, reprezintă cel de-al zecelea volum din prestigioasa serie "Bibliotheca Rerum Transsilvaniae" editată de Centrul de Studii Transilvane din Cluj-Napoca.

După valoroasa carte a lui Șerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată și imperiul mongol*, pe ale cărei concluzii se bazează în bună măsură, cercetarea profesorului clujean reprezintă cea de-a doua încercare (în ordinea apariției) de a deschide porțile spre fascinanta lume de dinainte și de după anul 1000, după discutabilul *Voievodat al Transilvaniei* al acad. Ștefan Pascu.

Așa cum autorul mărturisește, lucrarea își propune o reabordare a unor probleme intens studiate și comentate cum sunt "cele dintîi contacte între români și maghiari, chestiunea originii și genezei celor două popoare, problema denominărilor, a creștinării și a formării statelor la Dunărea Mijlocie și de Jos" (*Cuvânt înainte*, p.5), toate devenite probleme-cheie ale dezvoltării ulterioare a celor două popoare, greu de lămurit nu atât din lipsa izvoarelor, cât mai ales datorită unor interese politice contrare.

"Încercarea poate să pară deopotrivă temerară și superfluă" (*ibidem*), dar autorul o justifică prin lipsa unei sinteze care să valorifice rezultatele acumulate în ultimele decenii de cercetarea istorică și, mai ales, prin nevoia de a oferi istoriografiei străine un punct de vedere românesc care să aibă atît onestității (*ibidem*, p.67). Sperăm că această dorință se va materializa și prin dublarea ediției românești de una într-o limbă de circulație.

Deși constată efectele negative pe care le are asupra istoriografiei străine prezentarea partinică, exagerată și chiar intenționat greșită a istoriei românilor din Transilvania în secolele IX-XIV, atît de către istoriografia românească cât și de cea maghiară, d-l Ioan-Aurel Pop nu-și transformă argumentația într-o polemică acidă sau destructivă la adresa cercetătorilor anteriori, ci discursul său se caracterizează în primul rînd prin logică, claritate și dorința de a nu spune altceva decît lasă să transpară documentele vremii. Sub condeiul său, toate acestea devin arme mult mai eficiente decît orice altă încercare de anulare a teoriilor partizane și anistorice promovate anterior.

Astfel, pornind de la singură premisă corectă și anume că Transilvania a fost leagănul a numeroase civilizații, care au străbătut-o doar, sau, rămânând aici, au contribuit la alcătuirea acelei personalități care-i este specifică, romanitatea românilor apare ca "prioritar lingvistică și spirituală" (p.21), renunțându-se la formula restrictivă a unei derivări în primul rînd biologice a poporului român doar din strămoșii daco-romani. Citite cu atenție, izvoarele vremii nu mai pot fi acuzate că nu fac nici o referire la români, atîta vreme cît ei nu au mai reprezentat un factor politic demn de semnalat, conform concepției contemporanilor (p.35-36). Continuitatea daco-romană, străromânească și românească la nordul Dunării devine astfel o falsă problemă, căci era imposibil ca autorii cronicilor din secolele XII-XIV să nu fi remarcat și consemnat așezarea în acest spațiu a celui mai numeros popor din sud-estul Europei, dacă ea s-ar fi petrecut sub ochii lor (p.83). Creștinarea românilor nu mai este privită ca un proces aflat cu necesitate și de la început în dependență de Biserica Răsăritului, iar ortodoxia și slavonismul devin consecințe ale realităților geopolitice și istorice din centrul și sud-estul Europei, începând cu secolul IV, și nu urmări dureroase ale unei stăpîniri slabe, nici cadre specifice de manifestare și de conservare a spiritualității românești (p.40). Organizarea social-politică nu mai suferă de un hiatus între momentul părăsirii provinciei Dacia de către romani și cel al atestării documentare a unor formațiuni politice românești, ci ea a continuat sub forma romanilor populare, apoi a statelor incipiente denumite generic cnezate sau voievodate, greșit considerate pînă acum "formațiuni prestatale" (p.197-198), a căror unire în secolul XIV semnifică nu întemeierea statelor românești, ci **centralizare** lor. Cu excepția lui Gelu, despre care Anonymus afirmă explicit că era român, ceilalți conducători consemnați pentru secolele IX-XI nu mai sunt considerați cu necesitate români, deși nici apartenența la această etnie nu este imposibilă. Importantă nu este originea lor etnică, ci calitatea de conducători ai unor formațiuni politice capabile să organizeze rezistența în fața pericolului extern, credibile în ochii vecinilor cu aceleași interese împreună cu care au alcătuit alianțe defensive.

Deși este o selecție sumară și subiectivă a concluziilor prezentate de d-l Ioan-Aurel Pop, ea nu reprezintă mai puțin o motivație a nevoii de a căuta direct în cartea domniei sale argumentația și baza documentară care le-a făcut posibile.

De asemenea, ultimul capitol al cărții, *Transilvania în secolele XI-XIV*, departe de a fi o schiță istorică, așa cum este subintitulat, el reprezintă o adevărată încercare de definire a națiunii române medievale, cu caracteristicile sale specifice, determinate de cadrul în care au evoluat românii din Transilvania după încheierea procesului de cucerire a acesteia de către regatul maghiar.

Desigur, nu toate concluziile, nu toate elementele argumentației sunt consecințe ale cercetării personale a autorului, deși în multe din domeniile abordate dânsul este un adevărat deschizător de drumuri. Dar preluarea rezultatelor pertinente ale colegilor de breaslă, consolidarea lor prin contribuții personale, scad din valoarea de adevăr relativ a acestor concluzii, sporind-o pe cea de adevăr imuabil și sporind în același timp valoarea cărții care înțelege să pornească de la ele.

Reprezentant de elită al tinerei generații de istorici ardeleni, Ioan-Aurel Pop reușește astfel să prezinte o imagine veridică a acelei bulversate lumi a secolelor IX-XIV, contribuind din plin la cunoașterea ei și oferind cititorului satisfacția unei lecturi incitante și cu valoare de model.

ANA DUMITRAN

Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română*, Ed. Minerva, București, 1994, 394 p.+10 f. il.

Volumul pe care cei doi cercetători ai Institutului de Lingvistică din București îl propun se circumscrie unei problematice științifice exersată îndelung prin elaborarea unor studii și articole rezervate cazurilor speciale precum și prin organizarea monografiei cu privire la originile scrisului în limba română, lucrare apărută în urmă cu un deceniu, dar care constituie pe mai departe o temelie solidă acestui gen de preocupări.

Apropierea de istoria tiparului chirilic din Țările Române a veacului al XVI-lea, prin analiza activității lui Coresi, și situarea discuției pe fundalul "izbânzii scrisului în limba română", fenomen specific istoriei culturii românești, pune în evidență dimensiunile unei cercetări în afara căreia nici activitatea lui Coresi nu poate fi înțeleasă, și cu atât mai puțin izbânda limbii române și impunerea ei ca limbă literară, limbă de cultură, în fața slavonei medievale. Această raportare nu este o inovație în perimetrul interogațiilor asupra culturii secolului al XVI-lea, dar individualizarea sa, recuperarea unui profil individual (cel al lui Coresi) în limitele coordonatelor descrise de raportul menționat este în măsură să precizeze noi trăsături ale personalității lui Coresi și de asemenea să surprindă nuanțat caracteristicile epocii sale. Lucrarea, așa cum afirmă și autorii, își propune "a oferi o imagine cât mai cuprinzătoare și mai aproape de adevăr a activității tipografului și omului de cultură român" (p.5) și din acest motiv este "o cercetare care trebuie privită înaintea de toate drept o contribuție la istoria culturii românești vechi" (*Ibidem*).

Nu în ultimul rând, monografia dedicată lui Coresi vine să întregască și să sintetizeze numeroasele cercetări din a doua jumătate a secolului nostru. Cartea se revendică dintr-o necesitate asupra căreia istoriografia a insistat începând cu mai bine de două decenii.

Volumul este structurat în cinci părți, fiecare parte cuprinzând la rândul ei mai multe capitole. Prima parte, *Chestiuni generale*, este o investigație critică a literaturii consacrată lui Coresi, analizând informațiile asupra vieții și activității sale. Autorii resping afirmațiile fanteziste cu privire la originea și activitatea lui Coresi. Prudenți, o prudență motivată de puținele informații sigure puse în seama diaconului Coresi, cei doi cercetători susțin originea lui munteană și apartenența sa la ierarhia bisericească, "primei trepte a clerului" (p.35-36). Activitatea tipografului și omului de cultură este împărțită în cinci etape: 1550-1558; 1559-1565; 1566-1570; 1571-1577; 1578-1583 (p.37-40).

O altă controversă prezentă în istoriografie este cea a amplasării tiparniței lui Coresi. I.Gheție și A.Mareș consideră că încercarea lui P. P. Panaitescu de a plasa tipografia coresiană în Șcheii Brașovului contravine indicațiilor oferite de epilogurile și prefețele cărților sale. Autorii susțin că tipografia se localizează "în cetate, în Brașov", fiind posibil ca diaconul să fi imprimat cărțile în tipografia honteriană (p.43).

Partea a doua, *Tipăriturile românești*, și cea de-a treia, *Tipăriturile slavone*, au în atenție o analiză detaliată a producțiilor coresiene. Fiecare tipăritură este supusă unei atente exegeze filologice având ca repere precizarea datării, a localizării, a paternității, a modelului și a autenticității. Prin această investigație amplă autorii susțin unele corecturi în datele abordării unor tipărituri coresiene, nu de puține ori cercetarea lor soldându-se cu precizări inedite. Prin oferirea acestor adevărate minimonografii a lucrărilor coresiene, volumul cercetătorilor de la Institutul de Lingvistică din București se impune ca un punct de referință în istoriografia cu privire la istoria cărții din secolul al XVI-lea.

Importanța demersului celor doi autori se regăsește și prin plasarea și discutarea operei lui Coresi în contextul mai larg al culturii române, stabilindu-se locurile comune, interferențele cu alte texte literare și de asemenea raporturile cu diferite curente culturale ale epocii și influența lor asupra culturii române. Partea a patra a cărții, *Coresi și epoca sa*, are în atenție aceste probleme. Punând în discuție locul de proveniență al traducerilor utilizate de diacon autorii resping ideea încetățenită în istoria literară și în filologia românească potrivit căreia textele lui Coresi ar proveni din Maramureș, fiind caracterizate de fenomenul rotacismului. Autorii susțin că aceste texte

au fost traduse pe un spațiu mult mai vast, cuprinzând zona Banat-Hunedoara, Transilvania la nord de Mureș și Moldova (p.211-256). I.Gheție și Al.Mareș reiau cu această ocazie o temă asupra căreia mai insistaseră în alte rânduri (vezi *Originile scrisului în limba română*, București, 1983).

Se arată, de asemenea, că nu Coresi a fost traducătorul scrierilor pe care le-a tipărit, ci în cel mai bun caz el poate fi considerat doar un "corector" al textelor, fapt care nu micșorează cu nimic din importanța activității sale.

Dintr-o altă perspectivă sunt indentificate influențele Reformei asupra unor tipărituri coresiene (*Catehismul*, *Cazania*, *Molitvenic*) în timp ce altele ortodoxe ca și conținut (*Apostolul*, *Psaltirea*, *Liturgherul*) au fost utilizate în sensul naționalizării actului divin, o regăsire sub impactul modelului protestant (p.257-266).

Ultima parte, a cincea, *Posteritatea lui Coresi*, presupune recuperarea moștenirii coresiene pe trei nivele. Unul este cel al răspândirii cărților coresiene, pe întreg spațiul românesc, dar mai cu seamă în Transilvania. Exemplarele descoperite în Moldova și Țara Românească sunt mai puțin numeroase. Explicația acestui fapt, susțin autorii cărții, ar fi tirajul redus (200-400 exemplare, tiraj calculat de G.Blücher încă din 1969) și prețul ridicat al lor (p.325-330). Un al doilea nivel al moștenirii coresiene se indentifică în reproducerea și prelucrarea versiunilor tipărite, majoritatea copiilor și a formelor revizuite realizându-se și de data aceasta tot în Transilvania. La un al treilea nivel este interogată contribuția lui Coresi la formarea limbii române literare. Trecând în revistă opiniile cercetătorilor, emise de-a lungul a peste o sută de ani, autorii remarcă: "Cele mai multe din aceste opinii consemnate mai sus au fost emise accidental, fără o investigație prealabilă sau fără ca autorii lor să fi dovedit preocupări speciale pentru studiul vechii române literare" (p.343). În continuare, pentru a oferi o concluzie validată științific, I.Gheție și Al.Mareș au întreprins o comparație între limba textelor coresiene și limba unor monumente literare de la sfârșitul secolului al XVI-lea și din prima jumătate a veacului al XVII-lea, texte scrise în diferite regiuni ale țării (p.346). Cercetarea realizată a relevat că influența directă a cărților coresiene rămâne posibilă, "dar nu sigură și nicidecum dovedită" (p.368).

Prin urmare, concluzionează autorii, nu Coresi este cel care a impus graiul muntean la baza limbii literare, acceptarea acestuia ca "normă unică românească" se va petrece abia la jumătatea secolului al XVIII-lea (p.371).

Volumul cuprinde de asemenea două rezumate în limbile franceză și germană.

Contribuție importantă la istoria culturii române vechi, cartea abordează o problemă proprie istoriei literare, dar și filologiei și lingvisticii. Propunând o analiză critică riguroasă a izvoarelor și istoriografiei, demersul lui I.Gheție și Al. Mareș reușește să lămurească o serie de controverse legate de viața și activitatea lui Coresi, dar și a unor aspecte ce țin de curentele culturale ce se manifestă în a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

IONUȚ COSTEA

Christian Schesäus, *Historia Annae Kendi / Istoria Anei Kendi / Die Geschichte der Anna Kendi / Kendi Anna Históriaja*. Traducere în românește de Valeria Căliman. Introducere, stabilirea textului și lămuriri de Joachim Wittstock și Gernot Nussbächer, "Dacia", Cluj-Napoca, 1996, 110 p. + 1/f.

În contextul sărbătoririi de către UNESCO a 400 de ani de la moartea lui Christian Schesäus (1535-1585), cel mai însemnat poet sas umanist din Transilvania, s-a editat, în condiții grafice elegante, *Istoria Anei Kendi*. Textul nu s-a bucurat, până acum, nici de publicare în versiune originală, oferindu-ni-se o frumoasă tălmăcire versificată în limbile română, germană și maghiară.

Ediția, tipărită în colaborare cu "Arbeitskreis für siebenbürgische Landeskunde" de la Gundelsheim, este înzestrată cu o *Introducere* (p. 7-43), redactată în limbile germană, română și maghiară și datorată a doi specialiști în istoria medievală a sașilor ardeleni (Joachim Wittstock și Gernot Nussbächer). La îndemâna textului, tradus în cele trei limbi de Andrea Szász, Valeria Căliman și Hegedűs István, autorii *Introducerii* ne oferă, practic, un studiu doct asupra problematicei poemului, înglobat, se știe, de autor, în *Ruinele Panoniei*. Practic, este o poveste de dragoste cu un sfârșit tragic între Anna Kendi, soția castelanului și comitelui suprem al Hunedoarei, Ioan Török și administratorul castelului, Ioan Szalánczi.

Conținutul poemului, care a fost omis de specialistul ungar Ferenc Csonka, în ediția operei lui Christian Schesäus din 1979, le oferă șansa specialiștilor să parcurgă istoria politică și socială a Transilvaniei la mijlocul secolului al XVI-lea, insistând și asupra unor probleme de ordin juridic și mental (în raport direct cu evenimentele cântate de poetul sas). Totodată, cercetătorii stabilesc posibilul model al lui Christian Schesäus (*Cronicile* lui Sebastian Timodi) și subliniază influența culturii antice, fenomen caracteristic și pentru umanismul transilvănean, asupra textului (Homer, Vergiliu, Ovidiu).

Pentru editarea trilingvă a textului lui Christian Schesäus, așezat în volum după *Introducere* (p. 44-101), Helga Unipan, căreia îi datorăm concepția grafică a imprimării, apelează la detalii după gravuri semnate de Albrecht Dürer, Hans Schöuffelein, Urs Graf și Lucas Cranach. În final, a rezultat o ediție bibliofilă apreciată de colecționari.

Actuala ediție este prevăzută cu *Variantele textului* (p. 103-106) și cu câteva *Lămuriri* (p. 107-110), care facilitează parcurgerea textului de către lectori. În concluzie, prin strădania științifică a colectivului de cercetători, suntem în posesia unei ediții temeinice, cu valențe bibliofile, care ne restituie un text reprezentativ al umanismului sas din Transilvania, Christian Schesäus, nelipsit și de importanță istoriografică.

IACOB MĂRZA

Domokos Sámuel, *Tipografia din Buda. Contribuția ei la formarea științei și literaturii române din Transilvania la începutul secolului al XIX-lea*, Editura "Noi", Szeged, 1994, 208p.

Domokos Sámuel, originar din localitatea Ciugudul de Jos (jud. Alba) și-a făcut studiile la liceul din Aiud, apoi la Universitatea "Regele Ferdinand" din Cluj, având specialitatea atât română cât și maghiară. A fost profesor de liceu la Năsăud, Debrecin și Budapesta, iar din 1948 profesor universitar la Universitatea "Eötvös Lóránd" din Budapesta.

Lucrările științifice ale profesorului Sámuel Domokos s-au axat în principal pe problemele de literatură română contemporană și folclor românesc, dar și al studierii relațiilor literare româno-maghiare.

S. Domokos se integrează școlii istoriografice maghiare, cu preocupări de istoria Transilvaniei, în general, dar mai ales cu preocupări de istorie culturală a românilor ardeleni pe urmele lui Galdi sau, mai ales, Andrei Veress.

Încă din titlul lucrării, autorul acesteia, prof. universitar Domokos Sámuel, și-a circumscris tema, formându-și obiectivul, acela de a demonstra "contribuția tipografiei din Buda la formarea științei și literaturii române din Transilvania la începutul secolului al XIX-lea" și nu de a realiza o monografie a tipografiei din Buda, așa cum ne așteptam.

Beneficiind de studiile și lucrările lui Endre Veress, *Tipografia românească din Buda*, 1932, D. Samuel nu are intenția de a ne oferi date în plus despre tipografie, ci, mai degrabă, ne face o sinteză a situației ideologice și culturale a românilor din secolul al XVIII-lea prima jumătate a secolului al XIX-lea: *Rolul unirii cu Roma în formarea culturii și conștiinței naționale a Românilor din Transilvania; Începuturile iluminismului din Transilvania; Activitatea lui Inocențiu Micu Clain; Răscoala lui Horea; Supplex Libellus Valachorum Transilvanie* etc.

Aceste probleme, vitale, ale istoriei Transilvaniei sunt punctate doar (în numai de 20 de pagini!), fugitiv și superficial tratate - Răscoala lui Horea, de exemplu, într-o singură pagină. Cu toate acestea, făcând recurs la autorități în materie: Tóth Zoltán, David Prodan, Magyari András, autorul reușește să sublinieze caracterul social și doar "parțial național" al răscoalei. Când privește *Supplex*-ul, autorul precizează că acesta a avut "o influență benefică asupra vieții românilor, în sensul că dispar conflictele dintre uniți și ortodocși și începe să se formeze coaliția națională pentru obținerea drepturilor politice". Singura considerație față de petiția românilor, de altfel, în rest istoricul a prezentat doar principalele ei revendicări, sintetic.

Toate aceste prezentări îl conduc pe autor la concluzia că "Indiscutabil, viața românilor din Ardeal nu a fost roz. Ne-au convins de acest lucru și documentele referitoare la răscoala lui Horea. Soarta lor a fost îngreunată și de dubla asupra politică maghiară și austriacă. Acest fapt și-a pus amprenta și asupra vieții spirituale românești din Transilvania [...].

În trecut majoritatea criticilor literari români au acordat o importanță exagerată Aufklärung-ului austriac în procesul formării iluminismului românesc ardelenesc. Au susținut că membrii triadei au venit în contact cu ideile iluministe abia în perioada studiilor lor făcute în străinătate (la Roma și Viena). Amândouă constatările, greșite și unilaterale, rezultă din aceeași sursă: punerea în paranteză a realității maghiare în sânul căreia se formează iluminismul românesc transilvănean. Unii cercetători (Ion Lungu) au în vedere și acest lucru. Este un fapt indiscutabil că membrii triadei au avut posibilitatea să cunoască ideile iluministe înainte de studiile lor făcute în străinătate, în cadrul studiilor la gimnaziile maghiare, anume la orele de filosofie" (p.27).

Adevărat leit-motiv al lucrării, întreaga carte se reglează și ordonează metodologic și conceptual în jurul acestor afirmații care sunt tangențiale "dezideratului" formulat în titlu.

Dacă în cazul lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai influența iluminismului pe filieră maghiară nu este exclus "în orele de filosofie", în cazul lui Petru Maior contactul cu filosofia iluministă, în timpul petrecerii sale în Târgu-Mureș, la gimnaziul reformat este de necrezut. Petru Maior pleacă la Roma după absolvirea gimnaziului

reformat la vârsta de 14 ani, ori contactul cu filosofia iluministă la vârsta de 12-13 ani, în cadrul orelor de filosofie credem noi, este prematur pentru a influența definitiv concepția cărțurului român. Moment asupra căruia nici nu prea s-a insistat chiar și în istoriografia maghiară: Galdi Laszlo, *L'influsso dell'umanesimo ungherese sul pensiero rumeno*, Athenaeum, Budapesta, 1940; I. Toth Zoltan, *Az erdelyi roman nacionalismus elso Szezada 1697-1792*, Budapesta, 1946; Sedean Ábrahám, *Péter Májor élete es munkái*, Arad, 1911.

Autorul omite un fapt esențial, și anume că Aufklärung-ul austriac, Viena, în speță, a fost centrul sitetizator al întregului iluminism european (englez, francez, italian, prin traduceri ce se fac aici în latină, prin școală, presă) în care s-au format conștiințele, care apoi au desăvârșit iluminismul european în varianta lor cehă, slovacă, polonă, maghiară, românească.

Influența indiscutabilă a iluminismului maghiar "asupra triadei", credem noi, s-a exercitat în momentul, în care Micu, Șincai sau Maior și-au desfășurat activitatea tocmai în cadrul tipografiei din Buda prin legăturile lor cu mediile universitare de acolo sau prin presă, lectură. Influențe, contacte, eventual surpinse documentar, bine precizate și corelate ar fi putut aduce o nouă lumină și o reală contribuție la înțelegerea formației intelectuale a celor trei cărțurari din Școala ardeleană luați în discuție, și prin urmare prilej de a demonstra contribuția tipografiei din Buda la formarea științei și literaturii române din Transilvania la începutul secolului al XIX-lea.

Ori, în acest caz, în timpul șederii, spre exemplu al lui Petru Maior la Buda (1809-1821) în cultura maghiară se simte influența romantismului german, putându-se vorbi de un preromantism maghiar în cadrul căruia se manifestau un: Kereszturi József, Virág Benedek, moment pe care, prin scrierile sale, îl reprezintă și Petru Maior precursor al romantismului românesc.

Negând toată această sincronizare, cu toate că semnalează legăturile personale dintre cei sus-citați, Domokos Sámuel continuă să considere întreaga noastră pleiadă de istorici preromantici: Teodor Aaron, Damaschin Bojincă, Vasile Popp, ca aparținând iluminismului târziu, numai pentru a putea sugera "dependența" culturii române din Transilvania față de cultura maghiară.

Mult mai ponderat decât Galdi Lászlo, care îl considera pe Petru Maior drept copia lui Pray, Domokos Sámuel apreciază, totuși, importanța Vienei în formația intelectuală al lui I. Budai-Deleanu, spre exemplu: "La Viena a făcut cunostință nu numai cu operele lui Christian Wolff, ci și cu ale unor enciclopediști și iluminiști francezi (Montesquieu, Rousseau) iar ideile sale progresiste l-au îndreptat spre loja masonică de stânga din Lemberg", fără însă a încerca să explice sau doar să prezinte influența exercitată tocmai la Lemberg, asupra lui I. Budai-Deleanu de ideile revoluționar democratice romantice, venite din Leipzig și Göttingen mai ales, unde acesta se și formează, sau fără a-i analiza opera, chiar din punctul de vedere al istoriei literaturii. În lipsa tuturor acestor considerente I. Budai-Deleanu este încadrat iluminismului alături de Aaron și Țichindeal, și aceasta pentru a demonstra, din nou, "întârzierea" culturii românilor transilvăneni și preeminența culturii maghiare, influența exercitată de ea asupra românilor.

Ignorând cercetările istoriei istoriografiei românești (Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea. Epoca lui Petru Maior*, Dimitrie Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium Iluminist*, Idem, *Interferențe iluministe*, Nicolae Bocșan, *Contribuție la istoria iluminismului românesc*, Idem, *Damaschin Bojincă - Scrieri alese etc.*, Domokos Sámuel continuă să-i considere pe: Damaschin Bojincă, Aaron Florian, Vasile Popp, Ioan Monorai, ca aparținând iluminismului târziu într-un timp al romantismului dezvoltat și într-un spațiu care, prin ceea ce a creat și manifestat a fost în consonanță cu spiritul timpului: "Vasile Popp a fost un adept însușit al ideilor iluministe, și care, prin caracterul de pionierat al lucrărilor sale și prin importanța acestora din punct de vedere al istoriei literare, aparține cercului cărțurarii iluminiști ardeleni", citat revelator prin neconcordanța între "iluminismul târziu" în cadrul căruia este integrat Vasile Popp și "caracterul de pionierat la lucrărilor sale", aparținând indiscutabil ariei metodologice și semantice romantice.

Mergând în continuare "[...] tipografiilor românești" al lui Vasile Popp și a documentație lui Veress Endre, des citat, Domokos Sámuel ne așteptam să ne prezinte o monografie a tipografiei din Buda, tipografie care a beneficiat de activitate unor cărțurari români de seamă: Micu, Șincai, Maior, Corneli, indirect Piuariu Molnar, coroborând informația documentară edită și inedită cu noi metode sau cu un aport interpretativ și apoi reconstituind și reconsiderând aportul tipografiei din Buda, a orașului Buda în general, asupra culturii ardeleni și nu invers. Mai ales că o monografie a tipografiei din Buda (tiraje, caractere, inventare, răspândirea cărților de Buda etc.) prin rolul care l-a jucat ar fi esențială în înțelegerea culturii românești din prima jumătate al secolului al XIX-lea și, mai ales, în condițiile în care monografiile de tipografii din spațiul intra sau extracarpatic sunt atât de rare în istoriografia românească pentru această perioadă.

LAURA STANCIU

Cornel Tatai-Baltă, *Gravorii în lemn de la Blaj (1750-1830)*, Editura Eventus, Blaj, 1995, 285 p. + 130 fig.

Manifestând de mai bine de două decenii un interes deosebit pentru xilogravura românească în general și cu preferință pentru cea realizată la Blaj, începând cu anul 1974 și până la cartea publicată la sfârșitul anului 1995 (a se vedea în acest sens cele 14 titluri de articole și studii menționate în *Bibliografie*), Cornel Tatai-Baltă face demonstrația unui excelent cunoscător al acestui domeniu. Dacă la început problemele xilogravurii sunt abordate pe un teritoriu mai larg, cuprinzând, într-un fel, întregul spațiu românesc (cf. *Incursiune în xilogravura românească, sec. XVI-XIX, Apulum*, 1979), treptat ele sunt tot mai adâncite, mergându-se pe cuprinderea lor pe o arie mai restrânsă, ca timp, dar mai ales ca spațiu, ajungându-se de la *Considerații referitoare la xilogravura românească din secolul al XVIII-lea (Biblioteca și cercetarea, IV, 1980)*, la un studiu cum este cel închinat xilogravurii *Vlaicu de la Blaj, 1751-1752 (Acta Musei Napocensis, XX, 1983)* sau la suita de șapte articole publicate în revista *Apulum*, al cărei debut s-a realizat încă din anul 1974 și s-a continuat până în 1986, închinată gravorilor în lemn de la Blaj. Aceste cercetări, adâncite mult pe parcurs, stau la baza cărții ce reprezintă o încununare a unei pasiuni vrednice de toată prețuirea și aceasta cu atât mai mult cu cât până nu de mult astfel de cercetări nu puteau fi abordate în întreaga lor semnificație.

Lucrarea semnată de Cornel Tatai-Baltă se impune și cucerește în primul rând printr-o desfășurare bazată pe un plan ce își propune să-l introducă pe cititorul mai puțin avizat în multiplele fețe ale artei xilogravurii. De la vechimea ei și ce este ea, la infuzia adusă acestei arte de tipar, o dată cu invenția lui, și de la progresele înregistrate de xilogravori începând cu secolul al XV-lea la citarea unor importante incunabule, ce marchează pe bună dreptate momente de vârf ale acestei arte - autorul se dovedește un excelent cunoscător al acestui domeniu. În felul acesta, cel interesat află că această artă are o tradiție foarte veche, fiind folosită în Orientul îndepărtat ca tehnică de răspândire a textelor încă din a doua jumătate a mileniului întâi, că ea se produce prin imprimarea pe hârtie a unui desen scobit în relief pe o placă de lemn și că întâia ei realizare pe plan european se înregistrează înaintea descoperirii tiparului, la 1370 cu două imagini, cea a Răstignirii și a Bunevestiri. O dată cu marea binefacere adusă de Johannes Gutenberg în opera de răspândire a textului scris arta xilogravurii cunoaște o mare dezvoltare, fiindcă de acum marea majoritate a lucrărilor tipărite au inserate în ele frumoase desene, ce reprezintă cu predilecție cadre de foi de titlu, ilustrații, vinete, litere ce deschid în mod obișnuit capitole sau paragrafe. De reținut că prima carte cu xilogravuri se tipărește la Bamberg, în 1461, la două decenii după primul text tipărit, ea fiind scoasă de Albrecht Pfister, cuprinzând o culegere de fabule aparținătoare lui Ulrich Boner și că în anii ce au urmat până la sfârșitul secolului al XV-lea au fost scoase la lumină, beneficiind de colaborarea unor celebri maeștri (între aceștia am înregistrat numele lui Albrecht Dürer și al lui Lucas Cranach cel Bătrân), cunoscute texte, intrate în istoria tiparului, cum sunt *Legenda aurea*, *Buch der alten Weisen*, mult comentatul *Calendar de la Augsburg*, ce redă cu ajutorul imaginilor semnificația celor douăsprezece luni ale anului, apoi *Totentanz* sau *Die Weltchronick* a lui Hartmann Schedel, aceasta din urmă având pentru noi românii o rezonanță aparte, numele autorului ei fiind pus în legătură cu versiunea germană a *Cronicii* lui Ștefan cel Mare.

Urmează, în ordinea firească a cercetării întreprinse de Cornel Tatai-Baltă, considerații pertinente cu privire la pătrunderea acestor mari binefaceri aduse răspândirii cărții într-un spațiu geografic mai apropiat nouă, cu primele cărți tipărite cu litere chirilice apărute la Cracovia, Praga, Vilno, Veneția. De cetatea dogilor este legată, într-un fel, activitatea primului meșter tipograf ce activează pe pământ românesc, care, prin *Liturghierul* său, tipărit în 1508, ne situează înaintea vecinilor noștri sârbi, bulgari, greci, turci sau ruși. Printr-o succintă și documentată istorie a tiparului românesc și totodată a xilogravurii autorul dovedește, în continuare, o informație bogată și aduce în atenția cititorului momente importante în desfășurarea acestor activități de la Macarie prin Filip Moldoveanu și Coresi la epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu, la Udriște Năsturel, Varlaam și Simion Ștefan, apoi la Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu, apropiindu-se astfel de scopul principal al cercetării sale cu privire la ceea ce a însemnat tipografia din Blaj pentru istoria xilogravurii românești. Sunt amintite contribuțiile lui Nicolae Iorga, cele ale autorilor monumentalei *Bibliografii românești vechi*, Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, apoi ale lui Adrian Maniu, Alexandru Busuioceanu, Virgil Molin, Mircea Tomescu, Virgil Vătășianu, Cornelius Dima-Drăgan și mulți alții pe un plan mai larg, ca și cele ale lui Alexandru Lupeanu-Melin prin a da o primă încercare de a defini profilul xilogravurilor blăjeni (cf. *Xilografii de la Blaj 1750-1800*, Blaj, 1929), al cărui travaliu l-a urmat, mult amplificat și îmbunătățit, Cornel Tatai-Baltă. Am reținut, de asemenea, întreaga incursiune făcută de autor, pe baza contribuțiilor anterioare, în istoria tipografiei blăjene, ce a însemnat ea pe un plan mai larg românesc prin tipărituri ce s-au impus de la început printr-o ținută grafică deosebită, înobilată cu numeroase ilustrații de o reală valoare artistică.

O suită de cinci capitole ale lucrării lui Cornel Tatai-Baltă se constituie, într-un fel, ca cinci micromonografii închinată gravorilor Vlaicu, Ioanițiu Endrédi, Sandul tipograf, Petru Papavici tipograf rămnicean și Dimitrie Finta, cu precizarea cărților în care sunt prezente ilustrațiile lor, care au fost sursele de inspirație,

respectiv modelele urmate, de la cele germane din epoca Renașterii în cazul lui Vlaicu, la cele din zona bizantino-balcanică dar și apuseană la Endrédi, la cele oferite de tipăriurile românești de peste munți, dar și cu elemente ale artei Renașterii și barocului în cazul lui Sandul moldoveanul și la toate aceste modele în cazul celui mai productiv gravor în lemn de la Blaj, Petru Papavici. În mod deosebit sunt evidențiate calitățile de "desenător abil și sensibil, dovedind un netăgăduit simț al proporțiilor, precum și precizie în incizarea plăcilor de lemn" realizând "xilografuri cu o frapantă ușurință, rapiditate și îndemânare" ale acestuia din urmă, ca și deplina stăpânire a tehnicii gravurii în lemn, prin desenul fin, de o autentică valoare artistică, al lui Sandul tipograful. Acestora, dar și altora rămași din păcate anonimi, li se datorează, pe lângă cele peste o sută de xilografuri, ilustrații, cadre de foi de titluri și numeroase frontispicii, viniete, litere ornamentate etc. din tipăriurile blăjene de până la 1830.

Concluziile cercetării întreprinse de Cornel Tatai-Baltă sunt convingătoare prin evidențierea valorii artistice a imaginilor realizate în xilografura blăjeană a locului și rolului acestora în ansamblul graficii românești de carte de până la 1830, ca și a prețurii ei în anii ce s-au scurs de atunci. Totodată, munca acestui împătimit al Blajului ca centru cultural reușește să pună într-o lumină deosebită strânsele legături dintre țările române și prin intermediul acestei arte, ca și rolul efectiv pe care orașul de la îmbinarea celor două Târnave l-a avut în istoria culturii românești pe un plan mai larg.

În sfârșit, cartea câștigă mult în valoare prin prețioasele *Note*, în număr de 361, înregistrate în peste 30 de pagini, prin bogata sa *Bibliografie* ce înregistrează în ordine alfabetică peste 160 de titluri, la care se adaugă numeroase cărți vechi românești aflate în câteva mari depozite din țară, precum și documente referitoare la tipografia de la Blaj păstrate încă în manuscris și, firește, nu în ultimul rând, prin *Catalogul* ce cuprinde ilustrațiile și cadrele de foi de titlu, semnate și nesemnate, și numeroase viniete, de xilograforii de la Blaj, ca și cele 130 de *Ilustrații* reproduse cu multă acuratețe, ce constituie o adevărată incântare pentru cel ce le privește.

Pentru toate acestea, și nu numai pentru ele, cartea lui Cornel Tatai-Baltă va rămâne multă vreme un instrument de lucru indispensabil pentru cei ce s-au lăsat împătimiți de frumusețile și valorile vechii cărți românești. Între aceștia numărându-se și cel ce semnează aceste rânduri.

OCTAVIAN ȘCHIAU

Avram Andea, *Iluminism și modernizare în societatea românească*, "Inter Tonic", Cluj-Napoca, 1996, 12/ f. + 211 p.

În prelungirea unei ecuații istoriografice moderne a lui Pierre Chaunu, acceptată de majoritatea școlilor, sintetizată de formula "civilizația Luminilor", conf. univ. dr. Avram Andea reunește în recentul volum, încercând să ilustreze două fenomene înregistrate de societatea românească în secolul al XVIII-lea - *iluminism* și *modernizare*, opt studii. Publicată în, de acum, cunoscuta colecție "Bibliotheca historica" (editată de Universitatea "Babeș-Bolyai" și Biblioteca Centrală Universitară "Lucian Blaga" din Cluj-Napoca), lucrarea este concepută în patru părți: 1) *Preliminarii* (p. 3-6); 2) *Structurile cotidianului* (p. 7-61); 3) *Politică și reformă* (p. 63-113); 4) *Carte și societate* (p. 115-211).

Considerațiile teoretice ale autorului din *Preliminarii* pledează, în esența lor, pentru identificarea specificului Luminilor românești, ca urmare a unor tradiții culturale proprii societății românești, fără să omită impactul cu fenomenul european. La îndemâna constatării potrivit căreia istoriografia națională s-a ostenit să restituie fenomenul Luminilor din Transilvania, Moldova și Țara Românească dintr-o perspectivă europeană, sintetizată în amintita formulă istoriografică a lui Pierre Chaunu, istoricul Avram Andea abordează, sub titlul generos *Structurile cotidianului*, evenimentul vieții cotidiene înregistrat în Transilvania, Moldova și Țara Românească într-un secol de adânci prefaceri și cercetează muzica și viața mondenă în același spațiu geografic. La aceste două texte, ale căror conținut este de maxim interes istoriografic pentru particularitățile Luminilor românești, se pot adăuga concluziile din următoarea secțiune, *Politică și reformă*, unde autorul aduce în discuție, pe baza unor izvoare documentare inedite ori editate (și mai puțin folosite), elemente concludente despre administrație și urbanism. Ele sunt judecate, în formulă istoriografică națională și europeană, drept fenomene de modernizare ale societății omenești.

Ultima parte a volumului, *Carte și societate*, ilustrează, prin cele patru studii incluse în sumar, o anumită "stare de spirit" a societății românești în proces de renovare. Autorul detectează, în acest context, la scară individuală, cercetând cartea tipărită ori manuscrisă, receptarea operei fruntașilor Școlii ardelenice - în cazul de față Samuil Micu și Petru Maior - respectiv colportajul de carte (în persoana lui Bucur Roașde), "modul de a simți, gândi și de a acționa" a oamenilor. În ultimă instanță, istoricul Avram Andea detectează o anume "sensibilitate" și "raționalitate" în diferite medii sociale.

Un indice cu nume proprii și un rezumat într-o limbă de circulație internațională ar fi sporit interesul științific și utilitatea recentului volum al istoricului Avram Andea. Prin ductul său istoriografic autorul demonstrează nu numai puterea de adaptabilitate a societății românești într-un amplu proces de renovare din veacul Luminilor ci și efortul acesteia de acceptare a noului, chiar dacă era propus românii la nivelul cercurilor administrativ-politice oficiale.

IACOB MÂRZA

Keith Hitchins, *Rumania 1866-1947*, Oxford "Clarendon Press", col. "Oxford History of Modern Europe", 1994, 579 p.

Keith Hitchins, profesor de istorie la Universitatea din Illinois, Urbana, Statele Unite ale Americii, nu mai este un nume nou în bibliografia referitoare la istoria românii. Cu mai bine de trei decenii în urmă el își definea deja preocupările, în cadrul unei generații de tineri istorici interesați de Europa centrală și de sud-est în epoca modernă.

În 1964 și-a luat doctoratul la Universitatea din Harvard, cu teza intitulată *The Rumanian National Movement In Transilvania, 1780-1849*, publicată de Harvard University Press în 1969.

Printr-o suită consistentă de studii și monografii, Keith Hitchins s-a consacrat ca istoric american al națiunii, societății și bisericii românești transilvănene în secolele XVIII-XIX. Din cele ce urmează se va vedea însă că sfera sa de interes s-a extins asimilând problemele generale românești, urmărite până spre jumătatea veacului actual¹.

De altfel, după 1989, Keith Hitchins a fost adoptat și *de iure* de comunitatea academică a istoricilor români. În 1991 a devenit Membru de Onoare al Academiei Române, apoi Doctor honoris causa al Universității din Cluj, iar în 1993 al celei din Sibiu.

Masivul volum care face obiectul acestei recenzii nu constituie o preocupare absolut nouă pentru autor. Studii anterioare de mai mică amploare au abordat istoria României interbelice din perspectiva unor doctrine politice și curente intelectuale: țărănismul și "gândirismul"². Se poate spune totuși că *Rumania 1866-1947* reprezintă o etapă nouă în ansamblul operei lui Hitchins. Dacă lucrările de până acum reflectă o circumscriere tematică mai strictă, de data acesta autorul ne oferă o *istorie generală*, ce îmbrățișează politica internă, relațiile externe, viața economică, socială, culturală. Prin urmare, încadrarea cronologică (1866-1947) presupune în cazul de față tratarea globală a societății românești moderne, sub regimul democratic al monarhiei constituționale, avându-se în vedere și "eclipsele" acestui regim sub carlism (1938-1940), sub guvernul lui Ion Antonescu (1940-1944) și mai ales sub rigorile ocupației sovietice și ale comunismului incipient (1944-1947).

Marcați de decalajul de aproape un secol față de Occident, în privința modernizării statale și economice, românii au fost nevoiți să-și "conducă" evoluția, prin programe mai mult sau mai puțin originale, sau prin modele. Autorul acordă atenția cuvenită acestei stări de fapt. Două capitole importante sunt intitulate *Modele de dezvoltare* (pentru România anterioară anului 1918) și *Marea dezbateri* (pentru perioada interbelică). Sunt urmărite, pe un itinerar ce începe o dată cu veacul al XIX-lea și continuă până la al doilea război mondial, două orientări generale: *moderniștii și tradiționaliștii*.

Ambele orientări evoluează pe câte un traseu cuprinzând ipostaze coincidente sau succesive; pe de o parte *moderniști - europeniști - industrialiști - liberali*; de cealaltă parte *tradiționaliști - agrarieni - conservatori - autohtonii*. Ultimul "traseu" amintit a avut în perioada interbelică deschideri spre dreapta radicală politică.

În perioada interbelică s-a manifestat, pe plan mondial, o adevărată obsesie pentru "a treia cale" politică, între conservatorism și liberalism, sau între regimurile de dreapta și cele de stânga Keith Hitchins s-a apropiat cu interes de tiranismul politic românesc, o "a treia cale", - prin raportare la europeniști și tradiționaliști.

În privința liberalismului autohton, autorul insistă asupra unei note specifice care se deduce mai degrabă din practica guvernamentală decât din doctrină. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, datorită ponderii încă reduse a burgheziei românești, liberalii au substituit acestei clase statul însuși ca agent principal al dezvoltării economice și

¹ Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania*, Cluj, Dacia, vol. I (1700-1868), 1987; vol. II (1868-1918); idem, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania. 1846-1873*, București, Univers Enciclopedic, 1995. Pentru datele referitoare la autor, vezi prefețele scrise de Prof. univ. Dr. Pompiliu Teodor, în volumele de mai sus.

² Idem, *Țărăniștii români - a treia cale*, în *Conștiință națională și acțiune politică...*, vol. II, p. 179-206; idem, "Gândirea". *Naționalism în veșminte spirituale*, în loc. cit., p. 207-243.

politice (p.390). Acest rol al statului s-a consolidat după 1918, prin împletirea sistemului bancar, cu industria și cu puterea politică (p.387). Hitchins preia fără rețineri de la Ștefan Zeletin denumirea de "oligarhie" pentru clasa care combina în mâinile sale amintitele forme ale puterii. De aceea, în pofida ostilității pe care "bătrânii liberali" au manifestat-o față de carlism, etatismul cultivat de el poate fi luat în calcul ca premiză a regimului autoritar instituit de Regele Carol al II-lea.

Prin aplicarea unui corporatism cu rădăcini românești dar de inspirație italiană regimul carlist a reprezentat și el o "a treia cale". Totuși, autorul tratează sumar această experiență, respectiv perioada februarie 1938-septembrie 1940. În schimb regimul legionar (septembrie 1940-ianuarie 1941) și guvernarea autoritară de război a mareșalului Ion Antonescu (ianuarie 1941 - august 1944) beneficiază de o analiză detaliată.

Ultima secțiune a cărții, intitulată *Tranziția 1944-1947*, reprezintă, credem, o adevărată premieră istoriografică. "Nu există nici o monografie științifică asupra întregii perioade - constata autorul însuși și lucrările pe diverse probleme sunt adesea de o valoare inegală" (p.569). De-a lungul a aproape cincizeci de pagini este urmărit procesul dramatic al strivirii forțelor democratice românești - partidele istorice, instituția monarhică - sub presiunea covârșitoare a autorităților sovietice de ocupație și a Partidului Comunist din România, coloană a cincea dirijată de la Moscova. Au fost valorificate pentru redactarea acestei secțiuni surse importante, principalele informații fiind extrase din seria *Foreign Relations of the United States*, IV, 1944 (1966) - VII, 1947 (1972). Dar de-a lungul întregii lucrări, autorul american probează o cunoaștere cvasiexhaustivă a bibliografiei românești mai vechi sau mai noi, a celor mai importante surse documentare din țară. Se individualizează de asemenea prin completarea informației referitoare la istoria României cu surse externe de mare interes. În acesta perspectivă, *Eseul bibliografic* din final dobândește valoarea unui studiu critic autonom.

* * *

Rumania 1866-1947, ca și celelalte studii și monografii ale lui Keith Hitchins cunoscute de noi, evidențiază o remarcabilă comprehensiune față de fenomenul istoric românesc. Fără îndoială, perspectiva "transatlantică" îl ferește pe autor de angajări subiective sau partizanate, contribuind astfel la echilibrul și obiectivitatea interpretării. Aceste calități rezultă și din capacitatea profesorului american de a formula concluzii valide pe marginea unor lucrări de istorie contemporană publicate în România anilor 1948-1989, multe dintre acestea având un conținut alterat de ideologia dominantă a vremii.

Prestigiul editurii asigură cărții prezentate aici o bună receptare în Occident. În mod cert însă, apariția unei ediții românești va fi percepută ca un eveniment, nu numai în mediile profesionale istoriografice, ci și în cele mai diverse cercuri de opinie.

VALER MOGA

Nicolae Josan, Gheorghe Fleșer, Ana Dumitran, *Oameni și fapte din trecutul județului Alba în memoria urmașilor*, Alba Iulia, 1996, 370 p. + 1/ f. + il.

"/.../ fiecare loc de pe pământ are o poveste a lui, dar trebuie să tragi bine cu urechea ca s-o auzi, și trebuie și un dram de iubire ca s-o înțelege", afirma Nicolae Iorga în capitolul *Călătorii nouă și nouă lucrări*, vis-à-vis de o vizită la Ploiești, inclus în volumul al II-lea intitulat *Lupta din O viață de om așa cum a fost* (Chișinău, "Universitas", 1991, p.52). Constatarea savantului mi se pare de-o actualitate cuceritoare, dacă am în vedere volumul *Oameni și fapte din trecutul județului Alba în memoria urmașilor*, editat de un trio de muzeografi, care se poate raporta la trei generații de istorici.

Apărută sub egida Muzeului Național al Unirii și în seria "Bibliotheca Musei Apulensis", III, cartea pe care o discutăm răspunde, incontestabil, la două coordonate culturale ale muncii de documentare, de care nu sunt străine și certe calități educative: **accesibilitate** și **utilitate**. Dacă prima calitate, care va asigura - în mod cert - o generoasă difuzare, având în vedere că românii și, în special, cei din municipiul Alba Iulia și din județul nostru sunt dornici să-și cunoască în mod corect trecutul istoric bimilenar, chiar dacă nu-l respectă întotdeauna, utilitatea, la care mă refeream mai sus, va mulțumi pe mulți cercetători, profesori din mediul preuniversitar și studenți. De ce, vă veți întreba?

În cuprinsul volumului, într-o manieră facilă, se pot afla informații pentru care ar trebui să răsfoiești mai multe cărți greu de găsit, din *Documente oficiale privind populația județului între anii 1700-1920*, dispersate în **statistici și șematisme**, ceea ce constituie o primă mare parte a volumului (p. 11-261). În același timp, aici întâlnim date despre *Participanți din județul Alba la marile acte ale epocii moderne (1848-1918)* (p. 263-282). Este de fapt, o altă importantă secțiune a volumului.

Localități, oameni și monumente omagiale din județul Alba (p. 283-364) constituie a treia și, indiscutabil, una din cele mai interesante secțiuni ale cărții. Structurată pe *Localități și oameni participanți la evenimente istorice de seamă*; *Artă monumentală*; *Monumente și însemne memoriale*; *Monumente ale eroilor neamului*; *Monumente funerare*, secțiunea beneficiază și de un impresionant material iconografic și ilustrativ. Lacrima Rădulescu, Valerian Bărbuță și Dan Sever Brânda au executat, la sugestiile autorilor, o suită de fotografii și grafică de calitate (hărți, schițe), care colorează discursul propus de aceștia, cu generozitate și în cunoștință de cauză.

Nu știu dacă cineva m-ar putea critica, când afirm că volumul *Oameni și fapte din trecutul județului Alba în memoria urmașilor* este o lucrare de colaborare a specialiștilor din diferite generații din cadrul Muzeului Național al Unirii. Când susțin aceasta, mă gândesc și la contribuția colaboratorilor Toma Goronea, Sorin Radu, Dorin Giurgiu și Virgil Grosu, ale căror informații au fost valorificate de autorii principali ai ecuației istoriografice, N. Josan, Gh. Fleșer și A. Dumitran, fiindcă de cartea aceasta se poate apropia un astfel de adjectiv, cu riscul de-a stârni ilaritate. Dacă scopul informativ și formativ al lucrării, concepția și metoda, care i-au călăuzit pe autori în realizarea cărții, de loc comodă și fără satisfacții materiale, și sub acest raport eventualii cititori vor găsi date pertinente în *Introducere* (p. 5-7) și în *Notă asupra ediției* (p. 8-9), secvențe care pot stârni discuții ori vor ridica interogații, conținutul ei, la care vor apela mulți români - personal, nu mă îndoiesc! - omagiază, dacă mai era nevoie, impresionanta lume de oameni și fapte, rămasă încă vii în inimile urmașilor, ele ocupând un loc pe deplin meritat în trecutul îndepărtat și mai apropiat al județului Alba și al orașului în care viețuim.

Lectura incitantă a volumului, căruia i-ar fi stat bine și cu un rezumat în limbi de circulație internațională, poate fi asemănată până la un anumit punct cu o adevărată aventură spirituală. Credeți-mă, nu fac o afirmație gratuită! Cei care simt istoria națională, nu numai în cărți ci și în aer, îmi vor da dreptate! Sfârșitul lecturii acestei cărți mi-a readus în memorie una din inteligente sentințe rostite odinioară de filosoful Constantin Noica: "Cunoaște și fă ce vrei!" Pornind de la conținutul cărții, alcătuite de colegii N. Josan, Gh. Fleșer și A. Dumitran, adagiul eruditului nostru concetățean poate fi ușor amendat. În ce sens? Cartea colegilor de la Muzeul Național al Unirii ne îndeamnă la cunoașterea trecutului istoric al județului Alba, a oamenilor și faptelor de odinioară. Însă, prin conținutul de idei nu ne permite, în nici un chip, să facem ce vrem, chiar dacă suntem adepții libertății. Cu atât mai mult, dacă ne gândim la "istoria ca o lume", populată de personalități, fapte și monumente, care trebuie cinstitute și ocrotite.

IACOB MÂRZA